

B OEKEN

[B] EEN TOUR DE FORCE. MAGISTRAAL PROZA VAN STEFAN HERTMANS

Meer dan dertig jaar heeft Stefan Hertmans de door zijn grootvader in “zijn zorgvuldige, sierlijke, vooroorlogse handschrift” volgeschreven schriften in bezit gehad, “opgeslagen in een nederig schrijn”, voor hij erin durfde te kijken. Dat meldt de auteur op een van de eerste bladzijden van *Oorlog en terpentijn*, direct na zijn oudste herinneringen aan deze intrigerende maar ook geheimzinnige man die de verschrikkingen van de loopgraven in de Eerste Wereldoorlog had overleefd, al op zijn vijfenveertigste wegens oorlogsinvaliditeit werd gepensioneerd en zich van toen af aan had geconcentreerd op iets wat meer was dan een hobby, het schilderen, het *fijnschilderen* om precies te zijn. De hartverscheurende realiteit van dat “meer” wordt door Hertmans in fasen ontdekt en prijsgegeven.

Dertig jaar de verleiding weerstaan om die schriften te lezen – dat klinkt misschien pathetisch, een vorm van *Wichtigmacherei*, maar daarvoor, zo blijkt, geeft het boek dat op die schriften is gebaseerd geen enkele aanleiding. Hertmans is wars van pathos, meer dan ooit excelleert hij in dit boek met een tegelijk nuchtere, objectiverende en uiterst precieze, poëtische stijl, een stijl die ver doordringt in de wereld van het objectieve maar tevens blijkt

geeft van het besef dat er altijd ongrijpbare, weemoedig stemmende resten blijven waar ook de meest verfijnde taal hulpeloos op afketst. Hij durfde die schriften niet eerder open te slaan omdat hij wist dat de verwerking ervan het uiterste van hem, de schrijver, zou eisen. Hij had last van een blokkerende faalangst, en dat is na lezing van *Oorlog en terpentijn* maar al te begrijpelijk.

Grootvader, Urbain Martien geheten, leefde van 1891 tot 1981; “zijn leven leek niet meer geweest te zijn dan het over elkaar heen springen van twee cijfers in een jaartal”, schrijft Hertmans, die zelf van 1951 is, zijn grootvader dus nog lang genoeg gekend moet hebben om diens memoires te kunnen toetsen aan persoonlijke herinneringen. Het curieuze van die memoires is trouwens dat ze, althans wat betreft het *pièce de résistance* ervan, de Eerste Wereldoorlog (aan de Tweede wordt minder dan een pagina vuilgemaakt), bijna een halve eeuw na dato zijn geschreven.

Wat Urbain heeft meegemaakt moet *letterlijk* zo’n diepe indruk hebben gemaakt, moet zich zozeer als wonden in zijn geheugen hebben gebrand dat de littekens ervan ook vele decennia later nog getuigden van de pijn van hun ontstaan. Vanaf 1963 heeft hij maar liefst zeventien jaar gewerkt aan in totaal zeshonderd bladzijden in handschrift. “Zijn geheugen was nog steeds zo helder en had zoveel

details vastgehouden, dat ik geen andere verklaring vind dan dat het om een vorm van traumatische helderheid ging; de details in het tweede schrift, gelegd naast het eerste [dat vooral ging over zijn jeugd “in vernederende armoede”, CO], tonen aan dat hij steeds dieper in de loopgraven van zijn herinneringen leefde.”

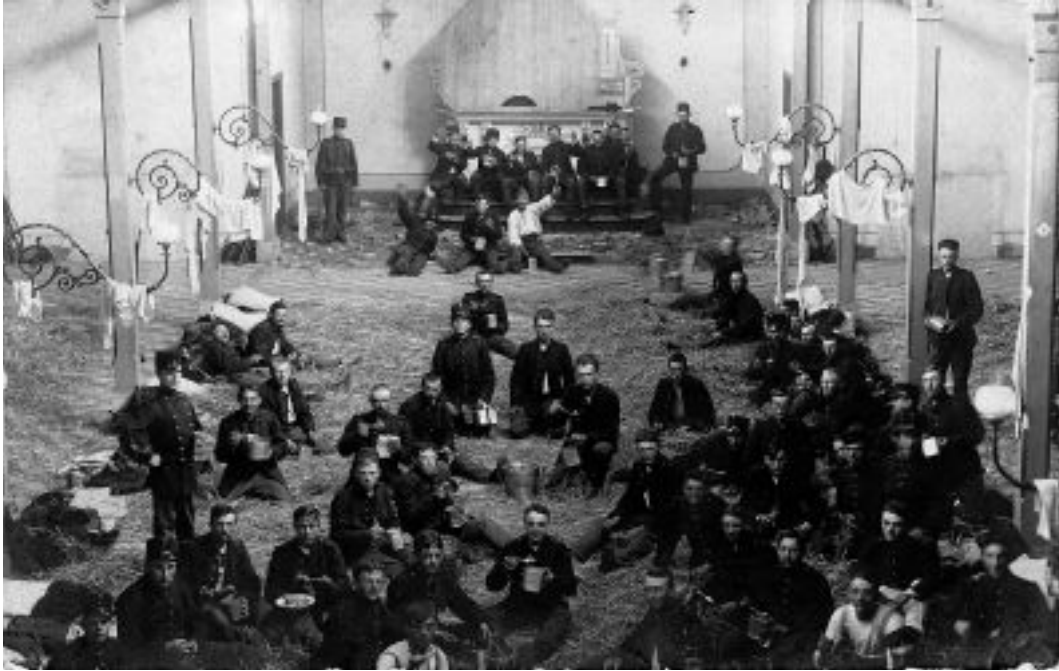
Oorlog en terpentijn is een tour de force van jewelste. Grof gezegd staat het eerste deel in het teken van de terpentijn, ofwel grootvaders schilderkunst, het tweede in dat van de oorlog, het derde in dat van beide. Maar een deel van de fragmenten, waaronder een paar van de aangrijpendste, gaan nog verder terug in de tijd. Ze gaan over de vader van grootvader, Franciscus, een “kerkschilder”, of liever: over diens intense liefde voor Céline, een trotse vrouw van rijke herkomst, wier familie “het niet duldde dat hun welopgevoede dochter met een dergelijke armoedzaaier zou aanpappen”.

Prachtig is het beeld van Franciscus en Urbain in de gewijde stilte van een kerk, waar eerstgenoemde, hoog op de ladder, bijna onderdeel wordt van de geschilderde tafereelen die hij restaureert, terwijl zijn zoon beneden op de grond als zijn hulp figureert. “Het is de adoratie van de schilderkunst, een persoonlijke allegorie, een samenzwering tussen een vader en een zoon.” Niet minder indrukwekkend, zij het vooral schrijnend, is de pas op de laatste pagina’s

van het boek gedeeltelijk opgehelderde, postume, angstig gecamoufleerde liefdesverklaring van grootvader Urbain aan zijn vroeg overleden eerste vrouw, zijn “geïdealiseerde Maria Emelia”, en ook hier speelt de schilderkunst, nu als medium van intens verdriet, van pijn en sublimatie, een hoofdrol.

Een tour de force, ongetwijfeld, maar de inspanning is er niet aan af te zien. Hertmans lijkt er haast moeiteloos in te slagen deze verre levens uit verschillende generaties een vanzelfsprekende fysieke en emotionele nabijheid te geven die vaak overrompelend is. Dat er sprake is van grote, sterk wisselende afstanden in de tijd is duidelijk, het blijkt uit talloze goed gedocumenteerde passages, ook uit terloops vermelde historische gebeurtenissen of alledaagse aspecten van het leven, maar die afstand wordt dankzij het inlevingsvermogen van de schrijver, en uiteraard gevoed door de geschriften van zijn grootvader, telkens opnieuw teniet gedaan.

Hoewel Hertmans zelf op de achtergrond blijft doet hij wel verslag van zijn zoektocht, van de twijfels en de moeilijkheden waar hij zich voor gesteld ziet, bovendien trekt hij de vader-zoonverhouding (van Franciscus en Urbain) af en toe discreet door naar zijn eigen leven, want ook hij is de zoon van een vader en de vader van een zoon. Zodoende bestrijkt dit boek een tijdspanse van maar liefst anderhalve eeuw, zonder dat je als lezer ooit het gevoel krijgt dat

Belgische soldaten in een Nederlandse kerk tijdens de Eerste Wereldoorlog.

die verre levens eigenlijk alleen nog historisch interessant zijn, als nagenoeg abstracte data in een grauw continuüm van elkaar opvolgende generaties.

Die overtuigingskracht dankt het boek vooral aan het feit dat Hertmans de door hem gedocumenteerde levens volkomen serieus neemt. Nergens mengt hij zich met gemakkelijke kritische oordelen van de later geborene in de verhalen die hij op het spoor komt, nergens toont hij zich superieur met de even gemakkelijke middelen van de ironie, de groteske of de karikatuur, nergens is hij het stralende egocentrische middelpunt van de handeling, de geniale artiest dankzij wiens magnetische vermogens al die onoverzichtelijke levens zich ineens in heldere patronen lijken te schikken.

Is het nog van belang tot welk genre dit boek moet worden gerekend? Dat was voor sommige recensenten een probleem: hebben we hier te maken met een documentaire of met fictie of met iets ertussenin? Wat mij betreft was die onduidelijkheid, als daar al sprake van is, geen moment problematisch. Hertmans geeft trouwens *in* het boek nauwkeurig opening van zaken over

de dilemma's van zijn werkwijze. Hij kon de "ouderwetse zwier met onhandigheid en authenticiteit" van zijn grootvader niet navolgen "zonder in gemaniëreedheid te vervallen", maar kreeg bij "het naar hedendaagse taal overbrengen van zijn omslachtige verteltrant het gevoel (...) hem te verraden". Hij moest "genezen van het authentieke verhaal, het loslaten, om het op mijn manier terug te kunnen vinden". Het ging er dus om zijn grootvader "trouw te blijven en toch zijn verhaal te vertellen naar mijn eigen ervaring".

Dat daarbij alle traditionele genregrenzen werden overschreden, spreekt vanzelf. Het boek heeft documentaire, essayistische en filosofische trekken, maar altijd logisch, haast organisch voortvloeiend uit de literaire opzet. Zo wordt het uiterst concreet duidelijk – ik moet me tot één voorbeeld beperken – wat het betekent als geschiedkundigen de Eerste Wereldoorlog als een historische breuk zonder weerga voorstellen. "In de moraal van het geweld", concludeert Hertmans, "deed zich een stijlbreuk voor. De generatie Belgische soldaten die in de monsterlijke muil van de Duitse mitrailleurs werd

gedreven tijdens het eerste oorlogsjaar, was nog opgegroeid met een hooggestemde negentiende-eeuwse moraal, met trots en eer en naïeve idealen. (...) Er werd uit meegenomen boekjes voorgelezen, ook literaire, vaak ging het zelfs om poëzie, hoe ronkend die ook was. Vroomheid, absolute afkeer van seksuele misbruiken, grote matigheid met, tot volledige onthouding van alcohol. Een militair moest een voorbeeld vormen voor de burgers die hij geacht werd te beschermen.”

Van die idealen bleef in de loopgraven niets over. Maar wel, en dat maakt dit magistrale boek vaak zo ontroerend, in het leven van de stille, “naïeve”, zijn verdriet verbijtende, schilderende en schrijvende grootvader.

CYRILLE OFFERMANS

STEFAN HERTMANS, *Oorlog en terpentijn*, De Bezige Bij, Amsterdam, 2013, 336 p.
